

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен “доктор”
в професионално направление 3.1 “Социология, антропология и науки за
културата”

Тема: ***В търсене на природност и автентичност – новите религиозни
движения като културен феномен***

Автор: **Зорница Петрова Петрова**

Научен ръководител: **проф. дн Владимир Градев**

Съдържанието на представения за защита дисертационен труд включва увод, пет големи глави, разделени на параграфи, заключение, библиография и осем фигури с 24 цветни изображения (в рамките на изложението). Текстът като обем възлиза на 173 страници. Библиографията наброява общо 173 заглавия, от които 33 заглавия на български, 110 заглавия на английски и френски и 30 заглавия (български и чуждоезични), отделени в секция „Публицистични материали, нормативни документи и видеоизточници“. Авторефератът и публикациите по темата напълно съответстват на образователните и научни критерии за степен “Доктор”.

Имах удоволствието да се запозная с изследователската работа на Зорница Петрова на един по-ранен етап, когато бях рецензент на бакалавърската ѝ дипломна теза върху българския блек метъл. Наред с воденето на упражнения към дисциплините „Религиозното разнообразие“, „Теория на религиите“, „История на културологичното мислене“, Петрова е изнасяла авторски лекции във водения от мен курс в програма „Културна антропология“. Наблюдавала съм също така изявите ѝ по време на различни университетски и катедрени конференции. Всичко това пряко свидетелства за нейния задълбочен и устойчив интерес към не-традиционните и алтернативни форми на религиозен живот (ако перифразирам заглавието на известния труд на Емил Дюркем), който предопределя не само избора на тема за дисертационния труд, а и в сериозна степен различните решения относно концептуалната рамка и структурата. Така в увода тя обещава да извърши „културологичен прочит на картината на съвременното

религиозно поле“, стъпвайки върху разнообразни теоретични модели – коментирани преимуществено в първа глава, и върху широк корпус от емпирични данни, събрани с помощта на наблюдения, интервюта „на терен“, преглед на онлайн и офлайн медийни публикации и др. Последните се отнасят най-вече до социалните и екзистенциалните съдържания на нестандартния/неординарния религиозен опит. Макар и да не ги формулира директно като обект/и на изследване, етнопаганизмът, Уика, сатанизмът и пастафарианството са във фокуса на анализа, който съответно е разгърнат в останалите четири глави. Доколкото те са представителни за новите религиозни движения, предмет на изследване се явяват специфичните характеристики и модалност на тези движения, идващи в резултат от фрагментирането и плурализирането на религиозното поле през късната модерност и постмодерността. Сред тях на първо място застава търсенето на природност и автентичност, изрично изведено в заглавието на дисертацията. Прокарвайки мост между автори като Жан-Пол Сартр и Чарлз Тейлър и с известна доза спекулативност, Петрова открива във въпросното търсене „артистичното създаване на себе си като оригинал“ чрез свързване или възстановяване на изгубената връзка с природата, разбирана едновременно като природна среда и човешка природа.

Въз основа на така очертаните параметри на дисертационния труд някой лесно би останал с впечатлението за класическо антропологическо или социологическо изследване, обобщаващо резултатите от четири *case studies*, още повече като се има предвид извършеното наблюдение върху движението Ромува в Литва (като инвариант на етнопаганизма), проведените през 2015 г. интервюта с фенове на блек метъла в България и привличането на (анализи на) примери от популярната култура. Но още с маркирането на концептуалната рамка в увода и особено от внимателното ѝ „разгъване“ в първа глава става ясно, че написаното от Петрова трудно се вмести в еднозначни определения. Неслучайно неколkokратно тя настоява, че „работата демонстрира на практика потенциала на различни изследователски инструменти“, т.е. ако си позволя една не толкова научно ангажирана формулировка, налице е по-скоро опит за трансдисциплинарна философия със силен културологичен уклон.

Както в случая с дефинирането на автентичността, Петрова с лекота прекосява смислови и понятийни граници, разкроява и прекроява изследователски полета, прокарва линии на концептуална близост между автори с контекстуално различни приноси към научното знание за религията и религиозните общности и практики – от класическото социологическо разграничение между секта и култ на Макс Вебер и

Ернст Трьолч, през „отслабените наративи“ на негативната онтология на Джани Ватимо до „изобретените традиции“ на Ерик Хобсбаум. Водещите тематични линии непрекъснато се удължават и разклоняват. Проблемът за (постигането на) автентичността насочва към проблема за изграждането на критична позиция към обществените порядки и към конфликта с утвърдени ценности и идеологически хоризонти, но също и към естетическата функция и творчески потенциал на веровите самоопределения. „Търсенето на природност“ на свой ред поставя въпроса за етническия или игрови пласт на колективните религиозни идентичности.

Фигуративно казано, предложените ре-конструкции на множество философски (включително религиозно-философски), социологически и антропологически модели на новите религиозни движения, както в първа глава, така и в хода на изложението, в никакъв случай не дисциплинират, а само временно спират едно свободно движение на мисълта, което събира всичко по пътя си, за да защити „социо-културната значимост“ и екзистенциално въображение на неинституционализираните и нетрадиционни религиозни интерпретации на извънемпиричните реалности – „извън тесния калъп на хегемонното християнство“. Разбира се, Петрова има своите предпочитания/предпочитани аналитични инструменти. Наред с маркираните по-горе приноси теоретизации, след тях могат да се отбележат таксономията на известната британска социоложка Линда Удхед за религията като култура, идентичност, (взаимоотношение), практика и власт; типологията на Родни Старк, Лорн Доусън и Майкъл Йорк, разделяща религиозните движения на отричащи, утвърждаващи и приспособяващи се към света; противопоставянето на мономития и полимития на Ото Марквард и др. Но тя се не ограничава само до дискутиране на влиятелни съвременни подходи към религията като цяло, а полага на теоретична основа всички анализи на подбраните за целите на дисертацията примери за нови религиозни движения. За паганизма това е въобразяването на етническата общност и традиции по Андерсен и Хобсбаум, за Уика – разграниченията между религия и магия на Джеймс Фрейзър и Марсел Мос, за сатанизма – нуждата от *renovatio* по Мирча Елиаде или обновление на религиозния живот, застинал в ригидните структури на християнската църква и т.н.

Смело може да се каже, че Петрова изработва функционална съдържателна матрица за представяне и интерпретация на колективните религиозни „биографии“ на отделните движения, която организира и изследователския сюжет в посветените на тях глави. Освен полагането на теоретични акценти, тази матрица включва: кратък

исторически преглед; картографиране на основни фигури, вярвания, символи и ритуали; оценка на социалния потенциал/ефект и на религиозните жизнени модели, развивани в рамките на съответното движение. Всички тези компоненти не присъстват в някаква отчетлива последователност, а по-скоро се предпоставят един други. Благодарение на видимото и последователно усилие на Петрова да разглежда религиозните феномени от различни перспективи и в техните неуниверсални проявления, прегледът и картографирането успешно избягват риска да се превърнат в енциклопедична справка или в субтилно прозелитиращи наративи. Петрова в еднаква степен отчита културно-историческата ситуация, локалния контекст и „човешкия фактор“, без да се отдава на пространни и демонстративно ерудитски изложения. Така във втора глава генеалогичното начало на етнопаганизма се открива в „романтичката контрареакция спрямо Просвещенския рационализъм“ и политически и културно еманципационните движения на XIX век, но в литовския си вариант той е видян като част от съпротивата срещу Съветската власт и като завръщане към едно славно езическо минало на най-късно християнизиралата се държава в Европа.

В трета глава модерните версии на вещерското изкуство, развивани от езотерици като Джералд Гарднър набират множество последователи след отмяната на Закона за магьосничество през 1951 г. в Обединеното кралство, но печелят истинска популярност с индивидуализирането на церемониалните практики в съответствие с тенденцията към синкретизъм и експресивизъм на ню ейдж духовността.

В четвърта глава окултистките провокации и либертински езикови игри на Алистър Кроули се банализират в екстремните послания на блек метъл музиката, а наивният и еднопланов антиконформизъм на „черния папа“ Лавей се вписва в културните индустрии на младежките и сексуални революции на 60-те години на XX век.

В пета глава въвеждането на теорията на интелигентния дизайн като задължителен компонент от програмата по биология в публичните училища в щата Канзас през 2005 г. дава тласък за написването на Евангелието на Летящото Спагетено Чудовище и за снемането на критиката срещу религиозния фундаментализъм в хумористичната ритуална сценография на пастафарианството.

В допълнение основополагащите за всяко едно от изследваните нови религиозни движения, текстове и символика са представени със симпатия и/или толерантност и в

същото време с дистанция и рефлексивно „филтриране“ на гледните точки и мистични преживявания на последователите и „феновете“.

Докато коментираните исторически контекстуализации, макар и снабдени с философски инструментариум, остават все пак предвидими и обърнати към утвърдени и известни версии на паганизма, Уика, сатанизма и пастафарианството, оценката на социалния потенциал/ефект и на религиозните жизнени модели, развивани в рамките на всяко едно от движение определено поставя ценни аналитични акценти и откроява оригиналния научен стил на Зорница Петрова. Тази оценка се базира на добре подбрани примери или свидетелства – от теренни наблюдения и интервюта и от „обществени дебати“ и репрезентации на продукти на популярната култура, като и в двата случая е приложен визуален материал и е взет под внимание българският контекст.

Макар и да става въпрос за два напълно различни типа примери и съответно генерирания на емпиричен материал, Петрова успява да ги направи съпоставими и да прокара важни паралели и разграничения във връзка с ключовите за нея понятия „природност“ и „автентичност“. Така множество елементи от честването на празника Йоре от последователите на Ромува – пожеланията за добра реколта, провеждането на открито, в живописна местност и етнографски комплекс, ритуалното целуване на земята носенето на народни носии със символи на Дървото на живота или на Сутрешната звезда и т.н. подсказват смесването на фолклорни традиции и езически вярвания, при които „отдаването на почит на възродената природа“ и подчертаването на връзката с Майката Земя се слива с отстояването на етническата и национална идентичност.

Вярата в изключителността на връзката с Майката Земя и призоваването на Великата Богиня са дефинитивни и за Уика, но вместо националистични настроения, те утвърждават, според оригиналното определение на Петрова, една „Деметриева нагласа“, която сакрализира женското начало в природата и влиза в употреба на екофеминистки протестни движения, издигащи лозунги срещу аборта от името на „внучките на вещиците, които не успяхте да изгорите“.

Дори трудно сравнимите употреби на сатанизма и на постулатите на учението за Летящото Спагетено Чудовище се оказват на една и съща концептуална ос – най-напред със своето силно отгласкване от авторитета на църквата и християнските

интерпретации на света и след това с търсенето на „щастие“ и оразличаване от тълпата посредством слушането на екстремна музика или сключването на брак с гевгир върху главата. Оттук напълно логично в заключението, а и преди него, Петрова достига до извода за контрахемонния потенциал на новите религиозни движения и ключовата им роля за критическото осмисляне, развитие и диверсификация на религиозното поле.

В обобщение и заключение дисертацията на Зорница Петрова носи несъмнените достоинства на оригинален и новаторски научен труд, който поставя на обсъждане важни философски, социологически и антропологически проблеми/казуси относно границите и профилите на съвременната религиозност и ритуални практики. Тя убедително демонстрира способност за работа с широк, интердисциплинарен апарат, както и отлична ориентация в културно-историческата динамика на изследваните феномени. Не на последно място трябва да се отбележи четивността и увлекателността на предоставения текст, неговата критическа и стилово индивидуална реторика.

Именно убедеността във високите достоинства на дисертационния труд ми дават основания да задам няколко въпроса, които ми се струва, че остават не докрай изяснени в хода на изложението. Така например, в първа глава е прокарано разграничение между религия и духовност, но не и между религия и спиритуалност. Изцяло е оставена настрана и научната дискусия за ню ейдж като контекст или дискурс, свързан с новите религиозни движения. Какви са аргументите в полза на подобно изследователско решение? Също така имам едно по-несъществено питане – какво трябва да се разбира под „религиозно немюзикален“? И накрая във връзка с една от главните тези на дисертацията – само новите ли религиозни движения носят контрахегемонен потенциал и ли можем да говорим за такъв и при традиционните конфесионалности?

С оглед на казаното дотук уверено предлагам на Зорница Петрова да бъде присъдена образователната и научна степен “Доктор” в професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата.

25.04.2022 г.

Доц .д-р Галина Гончарова,

СУ „Св. Кл. Охридски“